

Zrinka Paladino

Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu

Zrinka Paladino
 Grad Zagreb
 Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode
 HR – 10 000 Zagreb, Kuševićeva 2/II

UDK: 725.42.025.3(497.5Zagreb)
 Pregledni rad/Subject review
 Primljen/Received: 15. 10. 2010.

Ključne riječi: industrijska baština, konzervatorski elaborati, Zagreb, zaštita

Key words: industrial heritage, conservation plans, Zagreb, protection

Radom je načinjen detaljan kronološki pregled konzervatorskih elaborata za zagrebačke industrijske lokalitete, izrađenih tijekom protekloga desetljeća u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu. U tom se razdoblju Zavod, među ostalim, intenzivno počeo baviti i izradom elaborata valorizacije ili revalorizacije, te kategorizacije i zaštite zagrebačke industrijske arheologije. Pojašnjeni su konzervatorski principi i sistematizacija zaštite kojom su različiti industrijski lokaliteti razdijeljeni prema kategorizaciji na skupine, shodno čemu podliježu i različitim konzervatorskim principima zaštite. Pojedinačno su pobrojani svi građevinski sklopovi ili izdvojene građevine zaštićenih industrijskih krajolika upisanih u Registar kulturnih dobara, ali i pojedinačne industrijske građevine sa obilježjima povijesne graditeljske strukture, zaštićene kao integralni dijelovi Povijesne urbane cjeline grada Zagreba. Konzervatorska valorizacija i kategorizacija u sklopu izrade urbanističkih planova na području zaštićene Povijesne urbane cjeline grada Zagreba za dijelove koji uključuju i industrijske lokalitete podrazumijeva detaljnije obrađenu valorizaciju predmetne industrijske cjeline, koja je odrađena i za one industrijske krajolike ili pojedinačne građevine bez detaljnih planova uređenja. Pregledom je obuhvaćena i uspostavljena preventivna zaštita Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode nad pojedinim industrijskim pogonima u Zagrebu. Posebnu cjelinu rada predstavlja kratki pregled manjih, servisnih industrijskih građevina, koje oblikovnim i funkcionalnim parametrima predstavljaju vrijedna arhitektonsko - urbanistička rješenja u slici grada.

PRINCIPI I KATEGORIZACIJA ZAŠTITE

Polazeći od konzervatorskog načela očuvanja povijesnog identiteta prostora, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode čvrst je u nastojanjima i preporukama da se planiranim transformacijama prostora uvijek predvidi mogućnost očuvanja prostorno i oblikovno karakterističnih građevinskih jedinica, odnosno njihovih specifičnih dijelova, kao povijesnoga sloja gradnje koja dokumentira povijesni identitet i prepoznatljivost znanog nam zagrebačkog prostora. Kontinuirane i nužne potrebe za promjenama urbane graditeljske strukture, uz razvojne mogućnosti grada, proizašle su iz planske dokumentacije više razine, uvjetovale utvrđivanje temeljnih načela koje trebaju slijediti svi planirani zahvati u zaštićenome prostoru.

Na temelju odredbi Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN, 69/99., 151/03., 157/03., 87/09. i 88/10.) i sukladno mjerama zaštite i očuvanja nepokretnih kulturnih dobara određenih postojećom Konzervatorskom dokumentacijom za Generalni urbanistički plan (GUP) Grada Zagreba, provode se inventarizacije i valorizacije postojeće graditeljske strukture (NN, 69/99., članak 56. Zakona). Intervencije na zaštićenim kulturnim dobrima podliježu odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te obvezama ishođenja posebnih uvjeta i prethodnih odobrenja Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode kao mjerodavnog tijela (NN, 69/99., članak 60. i 62. Zakona). Analizama povijesnog i prostornog razvoja lokacija i postojeće graditeljske strukture utvrđuju se dopuštene i preporučljive intervencije.

Osnovno je načelo da povijesni identitet prostora treba očuvati te afirmirati kvalitetom novoga građenja. Nadalje se kvaliteta i raznolikost u arhitekturi pa i slici grada trebaju poticati kao nastavak urbane i graditeljske tradicije, a pri valorizaciji sve graditeljske strukture, pa tako i industrijske, nužno je utvrditi sljedeće:

- a) arhitektonsku, kulturno-povijesnu i povijesno - umjetničku vrijednost,
- b) značenje predmetne građevine ili sklopa unutar slike grada ili slike uličnog poteza,
- c) očuvanost namjene, te
- e) građevinsko stanje u pogledu konstrukcije, volumena, detalja, materijala i drugog.

Ovisno o provedenoj valorizaciji i kategorizaciji pojedinih zagrebačkih industrijskih lokaliteta sustav zaštite industrijske baštine možemo razdijeliti na tri osnovne skupine. Osnovne se skupine dijele na podskupine, ovisno o tome je li riječ o cjelovitim sklopovima ili o pojedinačnim građevinama, koje su ponovno samostalne ili integrirane u veće sklopove. Radi preglednosti najprije smo pobrojili sve zaštićene lokalitete, o kojima ćemo potom iznijeti i detalje vezane uz njihovu valorizaciju i kategorizaciju zaštite:

1. Industrijska arheologija upisana u Registar kulturnih dobara RH, na listu 2

1.1. Sklopovi

- 1.1.1. Industrijski krajolik – Povijesna cjelina industrijskoga sklopa »Paromlin«, Koturaška cesta 1
- 1.1.2. Industrijski krajolik – sklop negdašnje »Strojarnice državne željeznice«, Trnjanska cesta 1, 7-11 c
- 1.1.3. Industrijski krajolik – Povijesna cjelina industrijskog sklopa »Gradske klaonice i stočne tržnice«, Heinzelova 66 i 68
- 1.1.4. Industrijski krajolik – Povijesna cjelina »Aerodrom Borongaj«, Borongajska cesta bb
- 1.1.5. Sklop zgrada »Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti«, Medvedgradska 2
- 1.1.6. Sklop »Zagrebačke pivovare« sa zgradom porte, upravnom zgradom, restoranom s vrtom i vodotornjem, Ilica 224

1.2. Pojedinačne građevine

- 1.2.1. Svilana, Maksimirski perivoj (Park Maksimir)
- 1.2.2. Tvornica duhana u Zagrebu, Klaićeva 13
- 1.2.3. Zgrada jahaonice bivše Konjaničke vojarne, Građiščanska 26
- 1.2.4. Pogonska zgrada negdašnje tvornice svijeća »Iskra«, Bužanova bb
- 1.2.5. Zgrada negdašnje »Samospojne središnjice i pošte«, Krapinska 45

2. Industrijska arheologija pod preventivnom zaštitom

- 2.1. Strojarnica zdenca »Gradskog vodovoda«, Zagorska 1/Magazinska cesta
- 2.2. Zgrada negdašnje glavne proizvodne hale, dvokatni segment uredsko-skladišne zgrade i probni toranj s ostakljenim spojnim komunikacijskim mostom Tvornice električnih žarulja »TEŽ«, Folnegovićeve 10

3. Industrijska arheologija s obilježjima povijesne graditeljske strukture zaštićena kao integralni dio zaštićene povijesne urbane cjeline grada Zagreba

3.1. Sklopovi

- 3.1.1. Blok »Badel«, Šubićeva/Martićeva/Derenčinova/Vlaška ulica
- 3.1.2. Gradska plinara, Radnička cesta 1
- 3.1.3. Dijelovi sklopa negdašnje »Prve hrvatske tvornice ulja«, Branimirova 1
- 3.1.4. Tvornica »Franck«, Vodovodna 20

3.2. Pojedinačne građevine

- 3.2.1. Tvornica pokućstva »Bothe i Ehrmann«, Savska cesta 25
- 3.2.2. Tvornica »Penkala«, Branimirova 43/Erdödyeva ulica

3.3. Ostala vrijedna arhitektonsko-urbanistička rješenja u slici grada

- 3.3.1. Vodosprema gradskog vodovoda, Jurjevska ulica
- 3.3.2. Vodosprema gradskog vodovoda, Gornje Prekrižje
- 3.3.3. Vodospreme gradskog vodovoda, Jabukovac
- 3.3.4. Vodosprema gradskog vodovoda, Laščina
- 3.3.5. Vodocrpilište u Botaničkom vrtu
- 3.3.6. Građevina uklopne transformatorske stanice, Rooseveltov trg

VALORIZIRANA I KATEGORIZIRANA ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA

1. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA UPISANA U REGISTAR KULTURNIH DOBARA RH/1.1. SKLOPOVI

»Paromlin« u Koturaškoj ulici, 2000. godine (Fototeka GZZSKP-a, foto: Damir Fabijanić)

Main facade of »Paromlin« in Koturaška Street, 2003 (Photo archives of GZZSKP, photo by Damir Fabijanić)

1.1.1. INDUSTRIJSKI KRAJOLIK-POVIJESNA CJELINA INDUSTRIJSKOG SKLOPA »PAROMLIN«, KOTURAŠKA CESTA 1

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA:¹

1862. – 1906.: »prvi Paromlin«; 1907. – 1925.: »novi Paromlin«; 1960-ih: brojne dogradnje

1. razdoblje: od osnutka 1863. do 1906. godine i katastrofalnog požara

2. razdoblje pune funkcije: od ponovne izgradnje 1907. do 1946. godine

3. razdoblje dogradnji i adaptacija: od 1946. do 1988. godine i strašnog požara

4. razdoblje: od 1988. godine do danas, kada se preostala vrijedna povijesna građevna struktura i dijelovi postrojenja optimalnom obnovom nastoje očuvati kao kulturno dobro u kontekstu modernog razvoja Zagreba; projekti: J. Jambrišak, Gj. Carnelutti, »Hönigsberg i Deutsch«, J. Dubsky, »Kalda i Štefan«, J. Holjac

Konzervatorski elaborati za Povijesnu cjelinu industrijskoga sklopa »Paromlin« višekratno su izrađivani od studenoga 2000. do listopada 2002. godine, a ona je naposljetku 24. svibnja 2004. i upisana pod rednim brojem 1533 (Klasa: UP/I-612-08/02-01/498) kao povijesni i građevinski sklop.²

¹ Dobronić, L. (1974): Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, *Iz starog i novog Zagreba* (svezak IV): 227-228, Zagreb i Galović, K. (2001.): Kraljevski povlašteni parni i umjetni mlin, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom naslijeđu. Grad za 21. stoljeće*: 255-276, Karlovac
² Konzervatorsku je dokumentaciju izrađivala grupa autora GZZSKP-a, Odjela za istraživanje i planiranje: Aleksander Laslo, dipl. ing. arh.; Ankica Nišević, dipl. ing. arh. i Hrvoje Vrsalović, dipl. ing. arh.

Provedenom je valorizacijom unutar prostornih međa kulturnog dobra utvrđeno da očuvana graditeljska struktura nastala do sredine 1920-ih godina zauzima istaknuto mjesto unutar cjelokupne industrijske arheologije zagrebačke, ali i hrvatske graditeljske baštine. Mlađe zgrade socijalnog standarda (građene prema projektima arhitekta Janka Holjca od 1921. do 1922. godine) ostvarene kao privremena rješenja, nemaju posebna obilježja kulturnog dobra. Građevinski fond postrojenja iz kasnijeg razdoblja, također nema takva obilježja i ne pridonosi spomeničkim svojstvima povijesne cjeline. Cjelovitost pak i očuvanost autentične graditeljske strukture i specifične tehnološke opreme (bez obzira na požarom djelomično uništen mlinski i transmisijski blok), te prepoznatljiv kontinuitet prostorno - organizacijskog razvoja postrojenja predmetnog sklopa dokumentira značajno povijesno razdoblje u razvoju grada Zagreba. Primjereno pak racionalističko oblikovanje određuje njegovu urbanu fizionomiju, te zbog rečenoga Povijesna cjelina industrijskog sklopa »Paromlin« nedvojbeno ima svojstva kulturnog dobra.

Očuvanje povijesne graditeljske strukture podrazumijeva restituciju i obnovu građevinskog fonda spomeničke vrijednosti uz mogućnost neinvazivne adaptacije i prenamjene, restituciju uz mogućnost opsežne rekonstrukcije i prenamjene objekata ambijentalne vrijednosti, te eventualnu zamjensku gradnju. Predviđena je mogućnost uklanjanja građevina bez spomeničkih vrijednosti te nove gradnje, a sve prema detaljnim konzervatorskim uvjetima.

Južno pročelje dijela industrijskog sklopa »Gredelj« na Trnjanskoj cesti, 2012. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Northern facade of the former workshop for manufacturing equipment for »Gredelj« railway cars on Trnjanska Street, 2012 (Photo archives of GZZSKP)

1.1.2. INDUSTRIJSKI KRAJOLIK – SKLOP NEGDAŠNJE »STROJARNICE DRŽAVNE ŽELJEZNICE« TRNJANSKA CESTA 1, 7-11 C

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA³
1893. – 1894.: zgrade strojarnice i Strojarničko naselje;
1901. – 1911.: dogradnje radionica; 1920-ih i 1930-ih: do-
gradnje radionica i izgradnje pomoćnih zgrada; od 1950-ih:
brojne dogradnje i adaptacije

Konzervatorski elaborat s inventarizacijom prostora i građevinske strukture Strojarnice državne željeznice – Glavne radionice željezničkih vozila »Janko Gredelj« izrađen je u listopadu 1992. godine u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.⁴ Povijesni i građevinski sklop negdašnje »Strojarnice državne željeznice«, danas Tvornice željezničkih vozila »Gredelj«, registriran je rješenjem (Klasa: UP/I-612-08/02-01/1031) od 6. lipnja 2006. godine

Zgrada radionice za opremu kola izgrađena je 1893. – 1894. godine i dio je povijesne graditeljske strukture utemeljiteljskog razdoblja strojarničkoga sklopa. Dograđena je u istočnom dijelu 1932. godine, a odlikuje se jednostavnošću tlocrta, pravilnom ritmizacijom otvora pročelja naglašenih dekorativnim okvirima izvedenih opekam i specifičnim

krovnim konstrukcijama. S obzirom na stupanj očuvanosti svih bitnih izvornih prostornih, konstrukcijskih, graditeljskih i oblikovnih obilježja, zgrada radionice za opremu kola vrjednovana je kao povijesna graditeljska struktura spomeničke vrijednosti. Prostorne i arhitektonske značajke drugih zgrada, poput zgrada radionice za opremu lokomotiva, kovačnice-tokarnice i vodotornja, također datiraju iz utemeljiteljske faze, ali su kasnijim dogradnjama i promjenama tijekom upotrebe, dobrim dijelom postale nečitljive i neprepoznatljive. Taj graditeljski fond, premda dokumentira obilježja industrijske arhitekture kraja 19. i početka 20. stoljeća, ne posjeduje spomenička obilježja. Elementi nosive strukture, poput rešetkastih spregnutih metalnih stupova ili pak izvorna rasvjetna tijela, čine karakteristična tehnička i dizajnerska rješenja epohe. Mjere zaštite tih građevina odnose se na preporuku očuvanja izvornih dijelova graditeljske strukture, opreme i inventara, te njihova uklapanja u novu strukturu. Rečenim bi se ostvarila kvalitetna interpretacija i očuvanje memorije na eksterijerske i interijerske elemente industrijske arheologije. Skupina od trinaest strojeva negdašnje Strojarnice Državne željeznice u Zagrebu, danas Tvornice željezničkih vozila »Gredelj«, smještena unutar tvorničkoga sklopa također od registracije 14. svibnja 2008. ima svojstvo kulturnog dobra.⁵

³ Svi su povijesni podaci o izgradnji i razvoju sklopa preuzeti iz Konzervatorskog elaborata s inventarizacijom prostora i građevinske strukture Strojarnice državne željeznice – Glavne radionice željezničkih vozila »Janko Gredelj« Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu iz listopada 1992. godine i iz Dumbović Bilušić, B. (2001.): Strojarnica državne ugarske željeznice u Zagrebu - elementi za stvaranje novog urbanog identita, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu. Grad za 21. stoljeće*: 243 - 254, Karlovac

⁴ Elaborat je izradila radna grupa: mr. Biserka Bilušić, dipl. ing. arh., i mr. Leonida Kovač, dipl. pov. umj., s fotografijama akademskog slikara Igora Nikolića.

⁵ Rješenje o registraciji izradila je Zrinka Mažar, dipl. pov. umj., načelnica Odjela za pokretna i nematerijalna kulturna dobra u GZZSKP-a.

3 Istočno (unutarnje) pročelje Klaonice u Heinzlovoj ulici, 2001. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Eastern (interior) facade of the slaughterhouse in Heinzlova Street, 2001 (Photo archives of GZZSKP)

1.1.3. INDUSTRIJSKI KRAJOLIK – POVIJESNA CJELINA INDUSTRIJSKOG SKLOPA »GRADSKA KLAONICA I STOČNA TRŽNICA«, HEINZELOVA 66 I 68

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA⁶

1921.: odluka o gradnji, 1928. – 1931.: gradnja

projekt: arhitekt Walter Frese; izvedba: GP »Union d. d.«, uz tehnološku opremu poduzeća »Škoda«

izvedbeni projekt konstrukcije: arh. Nikola Molnar, gradnjom je ispred Gradskog građevnog ureda ravnao arh. Josip Gaupp, pod nadzorom arh. Ivana Zemljaka, uz konzultacijski nadzor arh. Petera Behrensa

Konzervatorski su elaborati uz prijedlog za registraciju kulturnog dobra izrađivani kontinuirano od travnja 2001. godine, te je naposljetku 24. svibnja 2004. doneseno rješenje o registraciji (Klasa: UP/I-612-08/02-01/710) za povijesni i građevinski sklop industrijskog krajolika.⁷

Cjelovitost i očuvanost autentične graditeljske strukture, te prepoznatljivo prostorno - organizacijsko funkcioniranje postrojenja Povijesnu cjelinu sklopa »Gradske klaonice i stočne tržnice« čine važnim ostvarenjem značajnoga povijesnog razdoblja u razvoju grada Zagreba, te ga nedvojbeno označuju svojstvom kulturnog dobra. Očuvana izvorna gra-

đevna struktura procesnog postrojenja zauzima istaknuto mjesto unutar industrijske arheologije zagrebačke i cjelokupne hrvatske graditeljske baštine, te kao takva također pridonosi određenju kulturnog dobra. Građevinska supstancija koja je adaptacijama i dogradnjama bitno izmijenila strukturu, iako posjeduje stanovitu vrijednost, izdvajanjem je prostora stočne tržnice ostala izvan konteksta, te, kao ni kasnije gradnje, nema obilježja kulturnog dobra.

Mjere zaštite odnose se na potrebu očuvanja izvorne povijesne strukture procesnog postrojenja, koje svojim smještajem, volumenom i oblikovanjem, dokumentira jedno značajno razdoblje u razvoju grada i u bitnome određuje njegovu povijesnu urbanu matricu. Očuvanje povijesne građevne strukture podrazumijeva restituciju i sanaciju graditeljskog fonda spomeničke vrijednosti, uz mogućnost neinvazivne adaptacije i prenamjene, te mogućnost rekonstrukcije i uklanjanja objekata bez osobitih vrijednosti i gradnju prema detaljnim konzervatorskim uvjetima.

⁶ Frese, W. (1932.): Klaonica i stočna tržnica grada Zagreba, *Grđevinski vjesnik*, 1 (3): 37 - 42, Zagreb; Frese, W. (1932.): Klaonica i stočna tržnica grada Zagreba, *Grđevinski vjesnik*, 1 (4): 53 - 57, Zagreb i Frese, W. (1933.): Schlacht und Viehhof in Zagreb, *Deutsche Bauzeitung*, 2, Berlin

⁷ Konzervatorske je elaborate izrađivala grupa autora GZZSKP-a, Odjela za istraživanje i planiranje: Aleksander Laslo, dipl. ing. Arh.; Sanja Solarić, dipl. ing. arh., i Ana Vranić, dipl. pov. umj. te Vjeran Majnarić, dipl. ing. šum., iz Odjela za zaštitu prirode.

Prenamijenjeni avionski hangari na Borongaju, 2005. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Changed purpose of airplane hangers in Borongaj, 2005 (Photo archives of GZZSKP)

1.1.4. INDUSTRIJSKI KRAJOLIK – POVIJESNA CJELINA »AERODROM BORONGAJ«, BORONGAJSKA CESTA BB

*KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA*⁸
1927.: ostvarenje redovitih linija civilnog prometa; 1928. –
1929.: pristanišna zgrada; 1928. –1932.: hangari

Zavod je tijekom 2004. godine izradio konzervatorski elaborat uz prijedlog za registraciju predmetnoga kulturnog dobra, te je ono 24. svibnja 2004. i registrirano (Klasa: UP/I-612-08/02-01/711) kao Industrijski krajolik povijesne cjeline »Aerodrom Borongaj«, koja je danas u namjeni sklopa tvornice »Končar d. d.«.⁹

Mjere zaštite predmetnog područja odnose se na potrebu očuvanja vrijedne povijesne strukture, koja svojim smještajem, prostornom organizacijom, volumenima i oblikovanjem, dokumentira značajno razdoblje u razvoju grada i u pristupu rješavanju tada tek uvedenoga prijevoza za zrakoplovima. Očuvanje povijesne prometne strukture podrazumijeva očuvanje, restituciju i obnovu graditeljskog fonda spomeničke vrijednosti koji čini pristanišna zgrada aerodroma (stara upravna zgrada tvornice Končar d. d.), za koji je uvjetovano intaktno održavanje i mogućnost neinvazivne prenamjene. Za avionske hangare kao građevinski fond ambijentalne vrijednosti uvjetovani su očuvanje i restitucija izvornoga građevnog gabarita i konstrukcije, očuvanje pojedinih dijelova izvorne konstrukcije, te mogućnost rekonstrukcije i prenamjene.

Graditeljski fond bez posebnih obilježja čine naknadno izgrađene građevine, prigradnje i nove tvorničke hale, za koje su moguće opsežnije rekonstrukcije, prenamjene, uklanjanje i nova izgradnja. Hortikulturnim je uređenjem uvjetovano očuvanje izvornih značajki kvalitetnoga pejzažnoga prostornog koncepta.

Prenamijenjena pristanišna zgrada »Aerodroma Borongaj« 2011. godine, (Fototeka GZZSKP)

Changed purpose »Borongaj Airport« building, 2011 (Photo archives of GZZSKP)

8 *** (1933.): Iz Zagreba i pokrajine, *Svijet*, 8 (7): 129, Zagreb

9 Konzervatorske je propozicije izradio arhitekt Mladen Perušić, načelnik u GZZSKP-a.

Pogled s jugozapada na sklop Gliptoteke HAZU u Medvedgradskoj ulici, 2007. godine (Fototeka GZZSKP-a)
Front page of the conservation study of the Sculpture Collection of the Croatian Academy of Arts and Sciences in Medvedgradska Street, 2007 (Photo archives of GZZSKP)

1.1.5. SKLOP ZGRADA

»GLIPTOTEKE HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI«, MEDVEDGRADSKA 2

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA¹⁰
Prva zgrada Tvornice koža izvedena je 1869. godine prema projektu graditelja Janka Jambrišaka. Intenzivna dogradnja tvorničkih postrojenja započela je 1871. Godine, kada je tvornicu preuzelo dioničko društvo »Povlastjena kožarska tvornica u Zagrebu« (sinovi Vatroslava Šterna). Veliki industrijski sklop kontinuirano se gradio i dograđivao tijekom cijelog perioda proizvodnje, proširivši se na obje obale potoka Medveščak u dolini, na obronku brijega i u Novoj Vesi, prema projektima uglednih zagrebačkih arhitekata Janka Grahora, Kune Waidmanna, Martina Pilara i Janka Holjca. Godine 1899. – 1900. prema projektu arhitekta Janka Holjca izgrađena je izdužena ulična glavna tvornička zgrada, a 1896. godine prema projektu arhitekta Martin Pilara dograđena je i dvorišna skladišna zgrada usporedno Medvedgradskom ulicom i Novom Vesi. Višekratno dograđivana dvorišna skladišna zgrada (Janko Holjac, 1905.; »Benedik i Baranyai«, 1907.) obnovljena je nakon požara kao jedinstvena građevina (J. Dubsky, 1926.). Jednokatna zgrada negdašnje kotlovnice i strojarnice (Janko Holjac, 1899. – 1900.) zatvara tvornički sklop na sjevernoj strani prema Maloj ulici. Usporedno s Medvedgradskom ulicom južno parcelu zatvara četvrta zgrada izgrađena 1919. – 1920. godine s prostranim dvorištem. Zgrade preostale nakon požara 1926. godine prestale su služiti tvorničkoj svrsi 1937. godine. Četiri su zgrade negdašnjega novog dijela sklopa »Tvornice za strojenje i bojadanje koža« sjeverno od Zavojne ceste, građene opekom na način

gradnje industrijske arhitekture 19. stoljeća, 1940. – 1941. godine prenamijenjene za potrebe tadašnje Gipsoteke, danas Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Sklop zgrada »Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti« je nakon izradbe konzervatorskog elaborata GZZSKP-a tijekom 2007. godine, 25. rujna 2007. i registriran (Klasa: UP/I-612-08/02-01/498) kao povijesni sklop i javna građevina.¹¹

Adaptacije zgrada bivše kožare za muzeološke potrebe Gliptoteke provedene su postupno tijekom niza godina i uglavnom se odnose na sanacije i preinake kojima se očuvao izvorni izgled građevina. Sustavno saniranje lošega građevinskog stanja izložbenih prostora izvedeno je polovinom 1980-ih godina, a 2000. godine uređen je i Park skulptura prema projektu akademika Miroslava Begovića. Hortikulturno uređenje jednostavne je koncepcije uz dva naglašena elementa: drvored jablana uz zapadnu ogradu parcele i penjačice – trolisne lozice te brljšana na pročeljima zgrada. Dvorišni su prostori uređeni kao travnate ili sipinjene plohe ispresijecane stazama.

Avangardna ideja o smještaju muzeja u tipičnu industrijsku arhitekturu ostvarena 1940-ih godina u slučaju Gliptoteke primjer je uspješne adaptacije i revitalizacije graditeljskog naslijeđa promjenom namjene uz očuvanje izvorne građevinske supstancije.

¹⁰ Dobronić, L. (1974): nav. dj.: 230-231.

¹¹ Konzervatorski elaborat u sklopu registracije kulturnog dobra izradila je Ana Vranić, dipl. pov. umj. u GZZSKP-u.

Upravna zgrada »Zagrebačke pivovare« u Ilici, 2003. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Administrative building of »Zagrebačka pivovara« (Zagreb Brewery) in Ilica Street, 2003 (Photo archives of GZZSKP)

1.1.6 SKLOP »ZAGREBAČKE PIVOVARA« SA ZGRADOM PORTE, UPRAVNOM ZGRADOM, RESTORANOM S VRTOM I VODOTORNJEM, ILICA 224

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA 1892.: početak gradnje; 1913. – 1928.: dogradnje; nakon Drugoga svjetskog rata: rušenja, dogradnje i nove gradnje-projekti: arh. Kuno Waidmann; projekt proširenja i dogradnje: poduzeće »Pilar, Mally i Bauda«¹²

GZZSKP je 2002. godine izradio konzervatorski elaborat za Sklop »Zagrebačke pivovare«, a registracija je povijesnog i građevinskog sklopa (Klasa: UP/I-612-08/02-01/710) ostvarena 31. siječnja 2003.¹³

Tvorničke su zgrade organizirane s objiju strana središnjeg prolaza koji se proteže u smjeru sjever – jug. Uz Ilicu su smještene porta i restoran s kestenovim vrtom, a zgrada za činovnike (danas upravna zgrada), građena u dvjema fazama, uvučena je od ulice i smještena lijevo od prolaza. Iza činovničke je zgrade prema zapadu izgrađen vodotoranj. Glavna tvornička zgrada (pivovara i sladara) danas je pregrađena i dograđena, a smještena je sjeverno od upravne zgrade, te je pred njom prema jugu bio uređen park s fontanom. Desno od prolaza bilo je skladište ječma i slada. Glavna je tvornička zgrada bila dijelom dvokatna, a dijelom trokatna, Skladište ječma i slada, te zgrada za činovnike i porta bile su jednokatne, dok su svi ostali gabariti bili prizemni. Vanjski i unutarnji poprečni zidovi zgrada bili su

građeni od opeke, dok su veći rasponi u razini podruma i prizemlja bili prevladavani lijevanoželjeznim stupovima koji su nosili nadozid od opeke sa svodovima. Neožbukana je opeka bila osnovni materijal izvornih tvorničkih zgrada, a, osim zidnih ploha, i svi su detalji pročelja izvedeni od istog materijala.

Sklop tvorničkih zgrada pivovare potkraj 19. i početkom 20. stoljeća tvorio je funkcionalnu i skladno komponiranu cjelinu, ali je zbog mnogobrojnih pregradnji i adaptacija izgubio prvotnu arhitektonsku cjelovitost. Svoju prvotnu oblikovnost sačuvale su zgrade porte s restoranom, upravne zgrade i vodotoranja nad kojima je uspostavljena maksimalna konzervatorska zaštita, te koje se pod nadzorom i obnavljaju.

7 Obnovljeni vodotoranj »Zagrebačke pivovare« u Ilici, 2011. godine (Fototeka GZZSKP-a)
Reconstructed water-tower of »Zagrebačka pivovara« in Ilica Street, 2011 (Photo archives of GZZSKP)

¹² Dobronić, L. (1974): nav. dj.: 234-235.

¹³ Konzervatorski elaborat u sklopu registracije kulturnog dobra izradila je Jasna Ščavničar Ivković, dipl. ing. arh., u GZZSKP-u.

1. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA UPISANA U REGISTAR KULTURNIH DOBARA RH/1.2. POJEDINAČNE GRAĐEVINE

Prenamijenjena zgrada negdašnje Svilane u Maksimiru, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)
 Changed purpose building of the former Svilana (silk-mill) in Maksimir, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

1.2.1. SVILANA, MAKSIMIRSKI PERIVOJ (PARK MAKSIMIR)

*KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE¹⁴
 početkom 19. stoljeća (prije 1853. godine): izgradnja
 projekt: bečki arhitekt Schücht? (projektirao je većinu sukce-
 sivno izvođenih maksimirskih gospodarskih zgrada)*

Maksimirska je Svilana kao javna građevina registrirana 21. studenoga 2002. (Klasa: UP/I-612-08/02-01/639) kao povijesni i građevinski sklop. Kulturno je pak dobro *Park Maksimir* upisano u Registar kulturnih dobara RH pod registarskim brojem Z-1528, a pod brojem 172 upisano je i u Upisnik zaštićenih prirodnih vrijednosti.¹⁵

Zgrada bivše svilane velika je gospodarska građevina smještena sjeverno od zgrade Poljoprivrednog i Šumarskog fakulteta. Izgrađena je vjerojatno u vrijeme gradnje Haulikova ljetnikovca, jer točan datum gradnje nije poznat, a sigurno je da je 1835. godine već postojala. Zgrada je pravokutnoga tlocrta natkrivena dvostrešnim krovom pokrivenim crijepom, a ostvarena je u visini prizemlja i visokog kata kojemu su na južnom i sjevernom pročelju ugrađena dva usporedna niza niskih i uskih prozora, pa se građevina doima dvokatnom. Zabati su izvorno bili rastvoreni samo tavanskim prozorima, ali su naknadno rastvarani većim brojem oblikovno i dimenzijom neprimjerenih prozorskih otvora. Ulazna su vrata

smještena u središnjoj osi južnoga pročelja, a pred njima je povišeni drveni trijem natkriven jednostrešnim krovom. Unutrašnje su prostorije služile za čahure svilene bube, dok su danas prenamijenjene u skladišne prostore.

Prenamijenjena zgrada bivše Svilane u Maksimiru 2010. godine, (Fototeka GZZSKP)

Changed purpose building of the former Svilana (silk-mill) in Maksimir, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

¹⁴ Dobronić, L. (1974): nav. dj.: 225-226.

¹⁵ Konzervatorski elaborat u sklopu registracije kulturnog dobra izradila je Ana Vranić dipl. pov. umj., u GZZSKP-u.

Pogled sa sjeveroistoka na Tvornicu duhana u Klaićevoj ulici, 2005. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Front page of the conservation study for the Tobacco Factory in Klaićevo Street, 2005 (Photo archives of GZZSKP)

1.2.2. TVORNICA DUHANA U ZAGREBU, KLAJČEVA 13

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE¹⁶

1881. – 1882.: izgradnja

projekt: ing. Rupert Melkus, uz tehničku suradnju Milana Lenucija i Aleksandera Seća

Dogovorom je Gradskog poglavarstva i komisije za preseljenje tvornice duhana 1880. godine dogovoreno da se nova zgrada podigne blizu današnje Pongračeve kasarne i do Ciglane, u novoformiranoj Tvorničkoj ulici (današnja Klaićevo). Nova je tvornica otpočela s radom 1882. godine, a kako se nakon Prvog svjetskog rata smanjila potrošnja cigara koje su dotada bile glavni proizvod tvornice duhana, 1938. godine odlukom su Uprave državnih monopola provedene adaptacije kako bi se prešlo na proizvodnju cigareta.

Tvornica je duhana u Zagrebu nakon konzervatorskog elaborata izrađenog 2006. godine kao javna građevina i registrirana 23. veljače 2006. (Klasa: UP/I-612-08/06-06/35) kao povijesni i građevinski sklop.¹⁷

Postupna modernizacija i proširenje postrojenja Tvornice duhana Zagreb započeti su 1961. godine prema projektu arhitekta Frana Bahovca, što je rezultiralo otvaranjem novog dijela tvornice s proizvodnim halama i upravnom zgradom u Jagičevoj bb 1971. godine. Prvotna je građevinska struktura pretrpjela neznatne preinake izvedene laganim materijalima, te je izvorna oblikovnost

kraljevske ugarske Tvornice duhana u Zagrebu očuvana u cijelosti. Tvornica duhana u Zagrebu, koja je dvadesetak godina starija od negdašnje Tvornice koža, jedina je cjelovito očuvana građevina industrijske arhitekture druge polovine 19. stoljeća, iznimnih konstrukcijskih i oblikovnih obilježja. Trenutačno je u tijeku njezina prenamjena u Hrvatski povijesni muzej, prema projektima rekonstrukcije i prilagodbe novoj namjeni, koje je izradio projektini tim arhitekta Ivice Plaveca.

10 Interijer Tvornice duhana Zagreb u Klaićevoj ulici, 2005. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Interior of the Tobacco Factory Zagreb in Klaićevo Street, 2005 (Photo archives of GZZSKP)

¹⁶ Dobronić, L (1974): nav. dj.: 232.; Despot, M. (1974.): Nekoliko podataka o postanku tvornice duhana u Zagrebu godine 1869, *Iz starog i novog Zagreba* (svezak IV): 241-250, Zagreb

¹⁷ Konzervatorski elaborat u sklopu registracije kulturnog dobra izradila je Ana Vranić, dipl. pov. umj., u GZZSKP-u.

Interijer prenamijenjene zgrade bivše Konjaničke vojarne (hale »TKZ«) u Gradišćanskoj ulici, 2011. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Interior of the changed purpose building of the former Cavalry Barracks (»TKZ« halls) in Gradišćanska Street, 2011 (Photo archives of GZZSKP)

1.2.3. ZGRADA JAHAOVICE BIVŠE KONJANIČKE VOJARNE, GRADIŠĆANSKA 26

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE¹⁸

1910.: izgrađena jahaonica Konjaničke vojarne i zgrada momčadi

projekt: građevinsko poduzeće »Emil Eisner i Adolf Ehrlich«

1924.: gradnja susjedne tvornice pamuka »Herman Pollak i sinovi« te sustavno širenje na parcelu Konjaničke vojarne koja je s vremenom adaptirana za novu industrijsku namjenu koju je izvelo isto poduzeće, a prema projektima ing. Đure Ehrliha

Zgrada jahaonice bivše Konjaničke vojarne u Gradišćanskoj 26 desetljećima je bila u namjeni proizvodno-skladišnoga prostora različitih tekstilnih tvornica, te je njezina konzervatorska dokumentacija izrađena u sklopu konzervatorskog elaborata za *Tekstilni kombinat Zagreb* iz 2002. godine.¹⁹ Preventivno je zaštićena 28. ožujka 2003. (Klasa: UP/I-612-08/02-03/49), a naposljetku je kao javna građevina i registrirana (Klasa: UP/I-612-08/05-06/1253) 8. studenoga 2005. kao povijesni i građevinski sklop.

Zgrade vojarne su uklapanjem u strukturu industrijskih postrojenja tvornice doživjele su znatne preinake i prenamjene, no, usprkos svemu, zgrada jahaonice (prila-

gođena za skladišni prostor tvornice) očuvala je izvorna i prepoznatljiva graditeljska i oblikovna obilježja. Godine 2011. prenamijenjena je u galerijski prostor.

Zgrada negdašnje jahaonice Konjaničke vojarne (hale »TKZ«) prenamijenjena u privatnu galeriju »LAUBA«, u Gradišćanskoj ulici, 2012. godine (foto: Gordana Jerabek)

Building of the former riding school of the Cavalry barracks (production hall of »TKZ«) transformed into a private gallery »LAUBA«, in Gradišćanska Street, 2012 (photo by Gordana Jerabek)

¹⁸ Podaci iz Zbirke građevinske dokumentacije Državnog arhiva u Zagrebu (HR-DAZG-1122, ZGD; Gradišćanska 26).

¹⁹ Konzervatorsku je dokumentaciju izradila grupa autora GZZSKP-a, Odjela za istraživanje i planiranje: Ankica Nišević, dipl. ing. arh; Zrinka Mažar i Ana Vranić, dipl. pov. umj.

Pogonska zgrada negdašnje Tvornice svijeća »Iskra« u Bužanovoj ulici, 2008. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Workshop building of the former candle factory »Iskra« in Bužanova Street, 2008 (Photo archives of GZZSKP)

1.2.4. POGONSKA ZGRADA NEGDAŠNJE TVORNICE SVIJEĆA »ISKRA«, BUŽANOVA BB

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE²⁰

1926. – 1928.: projektiranje i gradnja
projekt: ing. Josip Dubsky

Osim pogonske zgrade u razdoblju od 1926. do 1928. godine dograđene su i stambena jednokatnica i skladište, prema projektima građevinskog poduzetništva »Josip Dubský i drug«, te je adaptirana postojeća tvornička zgrada izgrađena 1923. godine prema projektu ing. Oskara Jenka.

Konzervatorska dokumentacija Pogonske zgrade tvornice svijeća »Iskra« u Bužanovoj bb izrađivana je u sklopu konzervatorskih elaborata za *Urbanistički plan uređenja »Prostor Peščenica – sjever – Štrigina«*, kontinuirano radenih u GZZSKP-u od studenoga 2000. do ožujka 2004. godine.²¹ Javna je građevina kao povijesni i građevinski sklop naposljetku registrirana (Klasa: UP/I-612-08/08-06/156) 14. svibnja 2008.

Usprkos brojnim dogradnjama i preinakama tvorničkoga sklopa pogonska je zgrada bivše tvornice »Iskra« očuvana u izvornim arhitektonsko-graditeljskim i oblikovnim obilježjima, karakterističnima za vrijeme gradnje i namje-

nu. Kao očuvani primjer industrijske arhitekture dvadesetih godina 20. stoljeća odlikuje se kulturno - povijesnom, graditeljsko - tipološkom, arhitektonskom i ambijentalnom vrijednošću. Naknadno se tvornički sklop kontinuirano razvijao i proširivao različitim tvorničkim sadržajima poput tvornica »Lim« i »Biserka« sve do 2004. godine, kada je na većem dijelu tvorničkoga sklopa izgrađeno stambeno naselje, a ulična je zgrada negdašnje tvornice igračaka »Biserka« dograđena, rekonstruirana i adaptirana kao poslovni prostor, uz konzervatorski nadzor kojim se osiguralo očuvanje njezine ambijentalne vrijednosti.

Pogonska zgrada negdašnje Tvornice svijeća »Iskra« u Bužanovoj ulici, 2012. godine (foto: Gordana Jerabek)

Workshop building of the former candle factory »Iskra« in Bužanova Street, 2012 (Photo by Gordana Jerabek)

²⁰ Jukić, T. (1999): Povijesno - urbanistički razvoj područja Peščenice – sjever u Zagrebu, *Prostor*, 7(1/17). 25-48, Zagreb i podaci iz Zbirke građevinske dokumentacije Državnog arhiva u Zagrebu (HR-DAZG-1122, ZGD; Bužanova 2)

²¹ Konzervatorsku je dokumentaciju izradila grupa autora GZZSKP-a, Odjel za istraživanje i planiranje: Aleksander Laslo, dipl. ing. Arh.; Ankica Nišević, dipl. ing. Arh., i Barbara Lonjak Zlopaša, dipl. ing. Arh. te Odjel za zaštitu prirode: Željko Belačić, dipl. ing. šum., i Jadranka Janjić, dipl. ing. šum.

Negdašnja Samospojna središnjica i pošta u Krapinskoj ulici, 1953. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Front page of the conservation study on the former self-standing headquarters and post office in Krapinska Street, 2001 (Photo archives of GZZSKP)

1.2.5. ZGRADA NEGDAŠNJE »SAMOSPOJNE SREDIŠNJICE I POŠTE«, KRAPINSKA 45

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE²²

1942. – 1944./1948. – 1949.: *gradnja*; 1952. – 1953.: *adaptacija u tvornicu telefona »Nikola Tesla«*
projekt: arh. Stjepan Planić

Zgrada negdašnje »Samospojne središnjice i pošte« u Krapinskoj 45 danas je u namjeni ambulante, instituta i restorana tvornice »Ericsson-Nikola Tesla«. Konzervatorska je dokumentacija za predmetni tvornički sklop izrađena 2001. godine.²³ Zgrada je preventivno zaštićena 12. prosinca 2003. (Klasa: UP/I-612-08/03-003/49), a naposljetku je 8. studenoga 2005. i registrirana (Klasa: UP/I-612-08/05-06/1250) kao povijesni sklop i javna građevina.

Manja je sjeverna zgrada danas u funkciji ambulante i toplinske stanice, a u prislonoj i povezanoj većoj južnoj zgradi danas su institut i restoran. Građevina negdašnje »Samospojne središnjice i pošte« sačuvani je primjer industrijske arhitekture kvalitetnih funkcionalnih i oblikovnih rješenja realiziranih prema načelima »moderne« arhitekture s izražajnim autorskim obilježjima arh. Stjepana Planića.

Današnja tvornica »Ericsson - Nikola Tesla« u Krapinskoj ulici broj 45. 2012. godine, (foto: Gordana Jerabek)

Present day factory »Ericsson – Nikola Tesla« in Krapinska Street no. 45, 2012 (photo by Gordana Jerabek)

²² Radović Mahečić, D. (2003.2.): Stjepan Planić 1900. – 1980, *Katalog izložbe u Glijptoteci HAZU*: 112, 114-115, Zagreb te podaci iz Zbirke građevinske dokumentacije Državnog arhiva u Zagrebu (HR-DAZG-1122, ZGD; Krapinska 45).

²³ Konzervatorsku je dokumentaciju izradila grupa autora GZZSKP-a, Odjel za istraživanje i planiranje: Ankica Nišević, dipl. ing. Arh.; Zrinka Mažar, dipl. pov. umj.; Sanja Solarić, dipl. ing. arh. i Ana Vranić, dipl. pov. umj., te Odjel za zaštitu prirode: Jadranka Janjić, dipl. ing. šum., i Vjeran Majnarić, dipl. ing. šum.

2. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA POD PREVENTIVNOM ZAŠTITOM

GZZSKP je trenutačno stavio pod preventivnu zaštitu dva kulturna dobra za koja se predmnijeva da imaju svojstva kulturnog dobra, premda su u pripremi zaštite i preostale vrijedne gradske industrijske arheologije.

Strojarnica zdenca »Gradskog vodovoda« u Zagorskoj ulici, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Engine room (reservoir pump) of the »City Waterworks«, Zagorska, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

Južni zid zgrade negdašnje »Munjare« u Zagorskoj ulici, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

South wall of the building of the former »Munjara«, Zagorska, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

2.1. STROJARNICA ZDENCA »GRADSKOG VODOVODA«, ZAGORSKA 1/MAGAZINSKA CESTA

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE²⁴

1907.: zgrada Gradske električne centrale – »Munjare« u krugu gradskog vodovoda

1928.: strojarnica zdenca; projekt: arh. Juraj Denzler

Konzervatorske su preporuke za urbanistički plan uređenja područja »Elektrana - Toplana - Vodovod« u Zagorskoj/Magazinskoj cesti izrađivane u ožujku 2004. te ponovno u ožujku 2010. godine mjerama zaštite dijela povijesnoga sklopa negdašnjeg »Gradskog vodovoda«.²⁵ Preventivna je zaštita za strojarnicu zdenca ostvarenog unutar industrijskog sklopa u Zagorskoj 1 naposljetku donesena 30. ožujka 2010. (Klasa: UP/I-612-08/10-03/5).²⁶

²⁴ Jakšić, N. i Karač, Z. (2009.): Strojarnica i bunar u zagrebačkom Botaničkom vrtu, *Grđevinar*, 61 (3): 245, Zagreb i podaci arhitekta Aleksandera Lasla.

²⁵ Konzervatorske su propozicije izradili arhitekti: Višnja Bedenko, Aleksander Laslo i Sanja Veršić, GZZSKP.

²⁶ Rješenje o preventivnoj zaštiti izradila je voditeljica Odjela za istraživanje, zaštitu i mjere zaštite nepokretnih kulturnih dobara Sanja Veršić, dipl. ing. arh.

Primjenom kriterija utvrđenih u konzervatorskoj dokumentaciji za GUP grada Zagreba utvrđeno je da nema osnove za donošenje rješenja o zaštiti sklopa kao kulturnog dobra, ali je neupitno utvrđeno obilježje povijesne strukture vrijedne očuvanja kod strojarnice zdenca za koju je naknadno doneseno i rješenje o preventivnoj zaštiti.²⁷ Ambijentalnom je vrijednošću obilježen i ulazni dio ograde sklopa, kao i jugoistočna vizura na južni zid zgrade »Munjare« koji je jedini ostao očuvan u izvornom oblikovanju.

Južni zid zgrade negdašnje »Munjare« u Zagorskoj ulici 2010. godine, (Fototeka GZZSKP-a)
South wall of the building of the former »Munjara«, Zagorska, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

²⁷ Revizija konzervatorske podloge GZZSKP-a za GUP iz ožujka 2003. godine.

Probni toranj Tvornice električnih žarulja »TEŽ« u Folnegovićevoj ulici, 2010. godine (Fototeka Zrinke Paladino)

Testing tower of the Electric Light-bulb Factory »TEŽ«, Folnegovićeva, 2010 (Photo archives, Zrinka Paladino)

2.2. ZGRADA NEGDAŠNJE GLAVNE PROIZVODNE HALE, DVOKATNI SEGMENT UREDSKO - SKLADIŠNE ZGRADE I PROBNI TORANJ S OSTAKLJENIM SPOJNIM KOMUNIKACIJSKIM MOSTOM TVORNIČKE ELEKTRIČNIH ŽARULJA »TEŽ«, FOLNEGOVIĆEVA 10

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE²⁸

Tvornica električnih žarulja »TEŽ« u Folnegovićevoj 10 u svojim je prvobitnim gabaritima projektirana i građena od 1947. do 1953. godine. Sukcesivno je tvornički sklop dograđivan do 1965. godine, a projekte je od početka do kraja izgradnje tijekom gotovo dva desetljeća izrađivao akademski arhitekt Lavoslav Horvat.

Zgrada negdašnje glavne proizvodne hale, dvokatni segment uredsko-skladišne zgrade i probni toranj s ostakljenim spojnim komunikacijskim mostom, kao dijelovi industrijskoga sklopa Tvornice električnih žarulja, »TEŽ«, u Folnegovićevoj 10 preventivno su zaštićeni rješenjem od 23. travnja 2010. (Klasa: UP-I-612-08/10-03/6).²⁹

Dogradnja godine 1963. projektiranoga probnog tornja oblikovno je podigla razinu postojećega tvorničkog sklopa, te toranj i danas čini jedinstveno arhitektonsko rješenje koje je desetljećima ostalo prepoznatljivim urbanim markerom. Istodobno su projektirane i ostvarene dogradnje koje su tvornicu potpuno gabaritno definirale, iako je cjelovita zamisao dogradnje i preobličenja cijele tvornice ipak ostala neostvarena. Građevine koje se ističu unutar današnjega tvorničkog sklopa »TEŽ trgovina d. o. o.« jesu

Zgrada negdašnje glavne tvorničke hale te dvokatni segment Uredsko - skladišne zgrade kvadratnoga tlocrta s Probni tornjem i ostakljenim dvokatnim spojnim komunikacijskim mostom. Visokom arhitektonskom i kulturno - povijesnom vrijednošću, očuvanošću unutarnjih i vanjskih struktura, građevinskih materijala, volumena i detalja izdvojene građevine naglašavaju svoju specifičnu funkciju, a uporabljeni materijali upućuju na tehnički doseg i mogućnosti razdoblja u kojima su građene. Preventivno zaštićene građevine unutar današnjega tvorničkoga sklopa »TEŽ trgovina d. o. o.« svojom očuvanošću, neupitnom arhitektonskom kvalitetom i kulturno - povijesnom vrijednosti svjedoče o rastu i razvoju sklopa, kao i o utjecaju na razvoj industrijske arhitekture te slike grada Zagreba. Preostale građevine na području »TEŽ trgovina d. o. o.«, bez obzira na kvalitetu, ne dominiraju slikom prostora i nemaju spomenička svojstva.

²⁸ Paladino, Z. (2011.): *Lavoslav Horvat: Arhitektonsko djelo 1922. – 1977.* (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, neobjavljen doktorski rad): 199-206, 544-547, Zagreb

²⁹ Rješenje o preventivnoj zaštiti izradila je zamjenica pročelnika u GZZSKP-u dr. sc. Zrinka Paladino, dipl. ing. arh.

3. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA S OBILJEŽJIMA POVIJESNE GRADITELJSKE STRUKTURE ZAŠTIĆENA KAO INTEGRALNI DIO ZAŠTIĆENE POVIJESNE URBANE CJELINE GRADA ZAGREBA/3.1. SKLOPOVI

Pogled iz Derenčinove ulice na stari pogon tvornice »Badel« u Šubićevoje/Martićevoje/Derenčinovoje/Vlaškoje ulici, 2007. godine (Fototeka GZZSKP-a)

View from Derenčinova towards the old » « factory plant in Šubićevoje/Martićevoje/Derenčinova/Vlaška, 2007 (Photo archives of GZZSKP)

3.1.1. BLOK »BADEL«, ŠUBIĆEVA/MARTIĆEVA/DERENČINOVA/VLAŠKA ULICA

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE³⁰

1898. rezidencija i tvornička poslovница (Karl Greiner); 1915., 1918. i 1926.: dogradnje (Ignjat Fischer)

1918. – 1919.: zgrade rafinerije i pecare žeste/kasnije dijelom tvornice »Gorica« (Ignjat Fischer)

1918. – 1921.: proizvodna zgrada tvornice pjenice (Ignjat Fischer i Josip Dubsky)

1926.: poslovno-pogonski trakt ispred pogonskih zgrada – zgrada skladišta (Ignjat Fischer i Josip Dubsky)

Konzervatorske propozicije za »Blok Badel« u Šubićevoje, Martićevoje, Derenčinovoje i Vlaškoje ulici nastale su izradbom Detaljnoga plan uređenja bloka 2002. godine.³¹

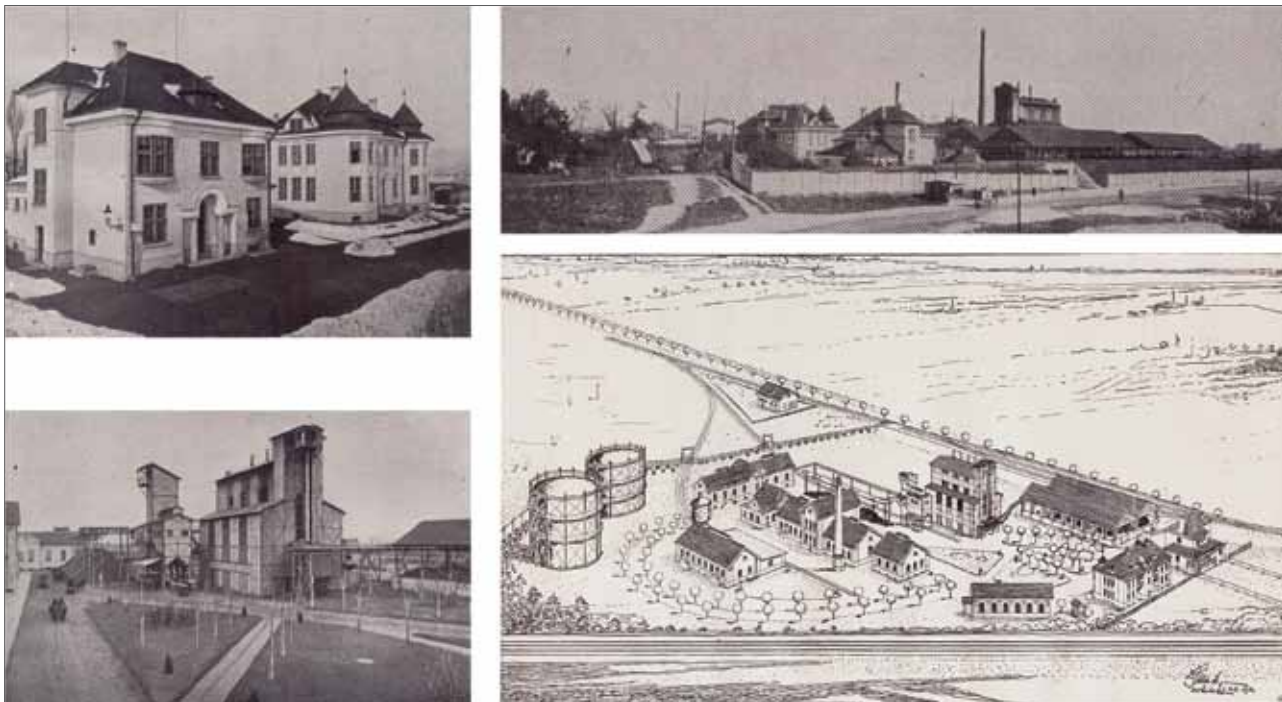
Konzervatorskom podlogom za GUP Grada Zagreba i prijedlogom zoniranja režima zaštite Povijesne urbane cjeline grada Zagreba utvrđeno je da je blok »Badel« ostvaren na prostoru oko negdašnje tvornice »Arko« te pripada istočnom dijelu grada koji je urbanistički planiran i definiran u prvoj polovini 20.

stoljeća.³² Unutar konteksta povijesnog razvoja i širenja grada predmetni je prostor danas integralni dio zaštićene donjogradske urbane strukture, sa značajnom povijesno - urbanističkom ulogom i vrijednošću u povijesnoj matrici i slici grada. Uz očuvane građevine prve i druge razvojne faze Tvornice »Arko« unutar građevinske strukture Tvornice »Badel« nalaze se i izvorne jezgre postrojenja. Na temelju kulturno - povijesne, prostorne, arhitektonske i inženjersko - tehničke vrijednosti, značajna su ostvarenja unutar industrijskoga sklopa: rezidencija i tvornička poslovница (danas upravna zgrada Tvornice »Badel«) u Vlaškoj 116, u cijelosti dokumentirajući slojevitost višekratnih prenamjena i prilagodbi prostorne strukture; proizvodna zgrada tvornice pjenice sa spregnutom armiranobetonskom nosivom strukturom, metalnom krovnom rešetkom te kompozicijom pročeljne opne, dokumentirajući industrijski standard epohe cjelovitošću konstrukcijsko - oblikovnog koncepta; zgrade rafinerije i pecare žeste (kasnije dijelom Tvornice »Gorica« na uglu Martićeve i Šubićeve ulice) s kompozicijom pročeljne opne, reklamom na krovu, urbanom impostacijom i karakterističnom vizurom; te poslovno - pogonski trakt ispred pogonskih zgrada – zgrada skladišta koji detaljem stiliziranog portika sjevernoga pročelja i naglašenom oblikovnom pretenzijom planiranoga reprezentativnog ulaza u postrojenje teži ublaživanju konflikta s urbaniziranim okolišem.

³⁰ Kronološki je pregled izgradnje izradila grupa autora GZZSKP-a: Aleksander Laslo, dipl. ing. arh.; Silvije Novak, prof.; Zrinka Mažar, dipl. pov. umj., i Ana Vranić, dipl. pov. umj.. Podaci iz Zbirke građevinske dokumentacije Državnog arhiva u Zagrebu (HR-DAZG-1122, ZGD; Vlaška 106-116 (Tvornica »Badel«).

³¹ Konzervatorsku je dokumentaciju izradila grupa autora GZZSKP-a: Aleksander Laslo, dipl. ing. arh.; Ankica Nišević, dipl. ing. arh.; Silvije Novak, prof.; Zrinka Mažar, dipl. pov. umj.; Ana Vranić, dipl. pov. umj., i Hrvoje Vrsalović, dipl. ing. arh.

³² Osnovna povijesno urbanistička analiza i valorizacija prostora provedena je u konzervatorskoj dokumentaciji za Generalni urbanistički plan Grada Zagreba, izrađenoj u GZZSKP-u, 2000. – 2001. godine, ali i na temelju dostupne referentne dokumentacije, poput Konzervatorsko - urbanističke dokumentacije za PUP Donji grad, izrađene 1988. godine u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.

»Gradska plinara« iz konzervatorskog elaborata u sklopu UPU
 »Heinzelova – Radnička – željeznička pruga«, 2005. godine
 City Gasworks, from the conservation plan included in UPU
 »Heinzelova-Radnička-railway line«, 2005

3.1.2. GRADSKA PLINARA, RADNIČKA CESTA 1

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE³³

1911.: upravna i zdravstvena zgrada, te postrojenja za proizvodnju plina nove Gradske plinare; 1911. – 1912.: stanovi za potrebe radnika Plinare
 projekt: arh. Dionis Sunko

Područje povijesnih industrijskih sklopova s povijesno-graditeljskom strukturom spomeničkih i ambijentalnih vrijednosti koje uz Plinaru uključuje i Industrijski krajolik Gradske klaonice i stočne tržnice u Heinzelovoj 66 i 68 te Tvornicu papira na Zavrtnici 17, detaljno je obrađeno konzervatorskom dokumentacijom *Urbanistički plan uređenja »Heinzelova - Radnička - željeznička pruga«* u rujnu 2005. godine.³⁴

Industrijski je krajolik klaonice već detaljno opisan, a Tvornica je papira (adaptacija i dogradnja Gradske živodernice za potrebe Tvornice papira s novim gradnjama ostvarena 1894. – 1895. godine, a 1905. bila je potpuno dovršena prva faza gradnje prema projektima arhitekata Hönigsberga i Deutscha) zbog poratnih modernizacija i

adaptacija ostala znatno izmijenjenog izvornog industrijskog graditeljskog sklopa. Industrijski sklop Gradske plinare, s obzirom na graditeljska i oblikovna obilježja, te stupanj očuvanosti izvorne građe, posjeduje obilježja povijesne graditeljske strukture vrijedne očuvanja.

Prenamijenjena zgrada negdašnjeg sklopa Plinare u Radničkoj ulici 2008. godine, (Fototeka GZZSKP)

Changed purpose building of the former Gasworks complex in Radnička Street, 2008 (Photo archives GZZSKP)

³³ Kratka je kronologija iznesena prema podacima arhitekta Aleksandra Lasla.

³⁴ Konzervatorsku je podlogu za predmetni UPU izradila grupa autora GZZSKP-a, Odjel za istraživanje i planiranje: Aleksander Laslo, dipl. ing. Arh.; Zrinka Mažar, dipl. pov. umj.; Ankica Nišević, dipl. ing. arh.; Zrinka Mažar, dipl. pov. umj.; Sanja Veršić, dipl. ing. arh., i Ana Vranić, dipl. pov. umj., te Željka Staničić, dipl. ing. agr., iz Odjela za zaštitu prirode.

Zgrada kotlovnice i strojarnice negdašnje »Prve hrvatske tvornice ulja« u Branimirovoj ulici, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Boiler room and engine room of the former »First Croatian Oil Factory«, Branimirova, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

3.1.3. DIJELOVI SKLOPA NEGDAŠNJE »PRVE HRVATSKE TVORNICI ULJA«, BRANIMIROVA 1

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE³⁵

Od 1912.: upravna zgrada, izvorno građena kao stambena, prema projektu Vjekoslava Heinzela;

1924.: zgrada kotlovnice i strojarnice, te vodovoda prema projektima graditelja Pollaka i Bornsteina

Konzervatorske su propozicije za Prvu hrvatsku tvornicu ulja u Branimirovoj ulici izdane u lipnju 2004. godine putem UPU Branimirova/LJ. Posavskog/ Crvenog križa/ Zavrtnica.³⁶ Prostor se nalazi na području kulturnog dobra Povijesna urbana cjelina grada Zagreba, na dijelu za koji je utvrđen sustav zaštite »B«. Za područje za koje je utvrđen rečeni sustav određen je režim zaštite osnovnih elemenata povijesne urbane strukture, pejzažnih vrijednosti, te pojedinih skupina i pojedinačnih povijesnih građevina, unutar kojih je potrebno očuvati sva bitna obilježja strukture.

Inventarizacijom i vrjednovanjem postojećega stanja graditeljske strukture industrijskih pogona na predmetnom području, a, s obzirom na brojne dogradnje i preinake koje su provedene tijekom 20. stoljeća, utvrđeno je: postojeća izgrađena struktura građena u razdoblju od 1912. godine, poput upravne zgrade, zgrada kotlovnice i strojarnice, te vodovoda iz 1924. godine, s obzirom na graditeljska i oblikovna obilježja te stupanj očuvanosti

izvorne supstancije, posjeduju obilježja povijesne graditeljske strukture vrijedne očuvanja.

Ostala je gradnja zbog naknadnih preinaka, dogradnji i drugih intervencija, ostala bez spomeničkih obilježja i izvan konteksta zaštite. Konzervatorske su propozicije stoga usmjerene na očuvanje uz obnovu i sanaciju izvorne građevinske strukture i pročeljne opne, te mogućnost prenamjene ili rekonstrukcijskih zahvata i preinaka unutar postojećih gabarita radi prilagodbe za novu namjenu.

Zgrada kotlovnice i strojarnice negdašnje »Prve hrvatske tvornice ulja« u Branimirovoj ulici, 2006. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Boiler room and engine room of the former »First Croatian Oil Factory«, Branimirova, 2006 (Photo archives of GZZSKP)

³⁵ Kratka je kronologija iznesena prema podacima arhitekta Aleksandra Lasla.

³⁶ Konzervatorske je propozicije izradila arhitektica Ana Nišević, načelnica Odjela za istraživanje i planiranje u GZZSKP-u.

Tvornica »Franck« u Vodovodnoj ulici, 2010. godine (Tvornica »Franck«, Zagreb)

»Franck« factory, Vodovodna, 2010 (»Franck« factory, Zagreb)

3.1.4. TVORNICA »FRANCK«, VODOVODNA 20

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE SKLOPA »TVORNICA CIKORIJE GG HINKA FRANCKA I SINOVA«³⁷

Prema projektima arhitekta Kune Waidmanna 1892. godine ostvarene su tvornička zgrada, skladište sirovina, zgrada za otpremu, zgrada za punjenje, zgrada sa stanovima i prostorom za radnike, vratarnica, stolarija, daščara i drvarnica. Sljedeće su godine sagrađene i činovnička zgrada i sušionice. Naknadno su 1895. godine, prema projektu građevinskog poduzeća »Pilar, Maly i Bauda« dograđene sušionice, a 1904. godine skladišta i radnički stanovi prema projektu arhitekta Martina Pilara. Manje su intervencije na arhitekturi sklopa ostvarene i 1927. godine prema projektima Lava Kalde.

Predmetni se industrijski lokalitet također nalazi na području kulturnog dobra *Povijesna urbana cjelina grada Zagreba*, na dijelu za koji je utvrđen sustav zaštite »B«. Za područje za koje je utvrđen rečeni sustav određen je režim zaštite osnovnih elemenata povijesne urbane strukture, pejzažnih vrijednosti, te pojedinih skupina i pojedinačnih povijesnih građevina, unutar kojih je potrebno očuvati sva bitna obilježja strukture. Konzervatorske se propozicije zaštite za tvornicu »Franck« u Vodovodnoj ulici stoga usmjeruju na sklop izvornih i do 1927. godine dograđenih građevina, a ne na kasnije dogradnje.

Dio sklopa današnje tvornice »Franck« u Vodovodnoj 20, 2012. godine (foto: Gordana Jerabek)

Part of »Franck« factory today, Vodovodna 20, 2012 (photo by Gordana Jerabek)

37 Cvitanić, Đ. (1969): *Arhitekt Kuno Waidmann*: 47-49, 105-111, Zagreb

3. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA S OBILJEŽJIMA POVIJESNE GRADITELJSKE STRUKTURE ZAŠTIĆENA KAO INTEGRALNI DIO ZAŠTIĆENE POVIJESNE URBANE CJELINE GRADA ZAGREBA/3.2. POJEDINAČNE GRAĐEVINE/

Prenamijenjeni prostori negdašnje Tvornice pokućstva »Bothe i Ehrmann« u Savskoj cesti, 2009. godine (Fototeka GZZSKP-a)

Reassigned facilities of the former »Bothe and Ehrmann« Furniture Factory, Savska, 2009 (Photo archives of GZZSKP)

3.2.1. TVORNICA POKUĆSTVA »BOTHE I EHRMANN«, SAVSKA CESTA 25

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE³⁸

1906.: tvornica pokućstva prema projektu arhitekta Ignjata Fischera

1958. – 1959. godine: adaptirani pogoni tvornice pokućstva

Konzervatorskim je propozicijama iz godine 2009. za prostor »Studentskog centra« na Savskoj cesti 25 obuhvaćena i negdašnja *Tvornica pokućstva »Bothe i Ehrmann«*, koja je danas dio sklopa »Studentskog centra«.³⁹

Zaštitne mjere predmetne građevine s obilježjem povijesne graditeljske strukture, koja arhitektonskim obilježjima i stupnjem očuvanosti ima znatan utjecaj na povijesnu fizionomiju i ambijentalnost predjela, odnose se na potrebu očuvanja zatečenih, te ponovnu uspostavu izvornih elemenata oblikovanja i volumena. Moguće zahvate u unutrašnjosti zgrade treba planirati radi prilagodbe suvremenim potrebama korištenja, a eventualnim dogradnjama treba izbjeći nepovoljan utjecaj na morfološke i oblikovne elemente građevine u cjelini. Uspostavljanjem kvalitetnih odnosa prema susjednim građevinama stvorit će se i primjeren prostorno - oblikovni odnos negdašnje tvorničke zgrade s neposrednom okolinom.

Zračnja snimka negdašnje tvornice »Bothe and Ehrmann« nakon izgradnje (Fototeka GZZSKP-a)

Aerial of the former »Bothe and Ehrmann« (Photo archives of GZZSKP)

Prenamijenjeni prostori negdašnje Tvornice pokućstva »Bothe i Ehrmann« u Savskoj cesti, 2012. godine (foto: Gordana Jerabek)

Reassigned facilities of the former »Bothe and Ehrmann« Furniture Factory, Savska, 2012. (photo by Gordana Jerabek)

³⁸ Laslo, A. (2007): Građevna povijest Studentskog centra, *SC prostorna studija*, Zagreb, 29-48

³⁹ Konzervatorske je propozicije izradila grupa autora GZZSKP-a, Odjel za istraživanje i planiranje: Anika Nišević, Sanja Veršić, dipl. ing. Arh., i Ana Vranić, dipl. pov. umj., te Željka Staničić, dipl. ing. agr., iz Odjela za zaštitu prirode.

Tvornica »Penkala« (»Nada Dimić«) u Branimirovoj ulici, 2007. godine (Fototeka GZZSKP-a)

»Penkala« factory (»Nada Dimić«), Branimirova, 2007 (Photo archives of GZZSKP)

3.2.2. TVORNICA »PENKALA«, BRANIMIROVA 43/ERDÖDYEVA ULICA

KRATKI KRONOLOŠKI HISTORIJAT IZGRADNJE⁴⁰

1919.: projektiranje i gradnja prema projektu arhitekta Rudolfa Lubynskog
 tvornica je desetljećima bila u namjeni tekstilne tvornice »Nada Dimić«, a danas je u prenamjeni

Konzervatorske propozicije za obnovu i čuvanje Tvornice »Penkala« izdane su 2003. godine postupkom izdavanja lokacijske dozvole za prijedlog rekonstrukcije povijesne graditeljske strukture tvornice »Penkala« s adaptacijom i prenamjenom ulične i dvorišne zgrade u poslovni sklop, te izgradnjom podzemne garaže.⁴¹ Sa stajališta zaštite kulturnih dobara uvjetovano je sljedeće: oblikovanje pročelja ulične uglovnice i dvorišne zgrade treba predvidjeti obnovom elemenata pročelja, pri čemu se misli na ožbukane dijelove i karakterističnu drvenu stolariju, uz interpretaciju dekorativnih oblikovnih elemenata na parapetima uličnih pročelja, a sve izrađeno sukladno arhivskoj dokumentaciji arhitekta Rudolfa Lubynskog iz 1919. godine. Nadalje je propozicijama uvjetovano projektiranje nadogradnje na dvorišnoj strani bez otvora na zapadnoj međi, kao i oblikovno usklađenje s postojećom građevinom, u pogledu materijala i završnih obrada.

Tvornica »Penkala« (»Nada Dimić«) u Branimirovoj ulici, 2012. godine (foto: Gordana Jerabek)

»Penkala« factory (»Nada Dimić«), Branimirova, 2012 (photo by Gordana Jerabek)

⁴⁰ Podaci iz Zbirke građevinske dokumentacije Državnog arhiva u Zagrebu (HR-DAZG-1122, ZGD; Branimirova 43/Erdödyjeva ulica).

⁴¹ Konzervatorske propozicije izradila je arhitektica Ana Nišević, načelnica Odjela za istraživanje i planiranje GZZSKP-a.

3. INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA S OBILJEŽJIMA POVIJESNE GRADITELJSKE STRUKTURE ZAŠTIĆENA KAO INTEGRALNI DIO ZAŠTIĆENE POVIJESNE URBANE CJELINE GRADA ZAGREBA/3.3. OSTALA VRIJEDNA ARHITEKTONSKO-URBANISTIČKA RJEŠENJA U SLICI GRADA

Posebnu cjelinu u pregledu čine gabaritno manje servisne industrijske građevine, ostvarene kao samostalne ili unutar većih industrijskih cjelina, koje su oblikovnim i funkcionalnim parametrima vrijedna arhitektonsko-urbanistička rješenja u slici grada. Riječ je o sljedećim evidentiranim građevinama.

3.3.1. VODOSPREMA GRADSKOG VODOVODA, JURJEVSKA ULICA

Vodosprema je iz godine 1878. danas u funkciji Gradskog vodovoda i odvodnje.⁴²

Vodosprema gradskog vodovoda u Jurjevskoj ulici, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

City waterworks reservoir in Jurjevka, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

3.3.2. VODOSPREMA GRADSKOG VODOVODA, GORNJE PREKRIŽJE

Vodosprema gradskog vodovoda u Gornjem Prekrižju, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

City waterworks reservoir in Gornje Prekrižje, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

3.3.3. VODOSPREMA GRADSKOG VODOVODA, JABUKOVAC

Vodospremu je na Gornjemu Prekrižju 1903. godine projektirao i ostvario arhitekt Viktor Kovačić, kao i dvije vodospreme na Jabukovcu, od kojih je jedna ostvarena iste, 1903., a druga 1912. godine. Sve su danas u funkciji Gradskog vodovoda i odvodnje.⁴³

Vodospreme gradskog vodovoda na Jabukovcu, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

City waterworks reservoirs in Jabukovac, 2010. (Photo archives of GZZSKP)

Vodospreme gradskog vodovoda na Jabukovcu, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)

City waterworks reservoirs in Jabukovac, 2010. (Photo archives of GZZSKP)

42 Jakšić, N i Karač, Z. (2009): nav. dj.: 245.

43 Isto: 245

3.3.4. VODOSPREMA GRADSKOG VODOVODA, LAŠČINA

Vodosprema gradskog vodovoda na Lašćini, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)
City waterworks reservoir, Lašćina, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

3.3.5. VODOCRPILIŠTE U BOTANIČKOM VRTU

Dva desetljeća mlađa vodosprema na Lašćini iz 1932. godine djelo je arhitekta Jurja Denzlera.⁴⁴ Isti je arhitekt 1933. – 1934. godine ostvario i skladan sklop vodocrpilišta u Botaničkom vrtu, koje se nalazi pod višestrukom zaštitom.⁴⁵ Botanički je vrt, naime, kao spomenik parkovne arhitekture registriran 1971. godine, a kao dio Zelene potkove zaštićen je godine 2004. i kao kulturno dobro.

Vodocrpilište u Botaničkom vrtu, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)
Waterworks in the Botanical Gardens, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

3.3.6. GRAĐEVINA UKLOPNE TRANSFORMATORSKE STANICE, ROOSEVELTOV TRG

Juraj Denzler je nekoliko godina prije, 1927. godine, ostvario i malu uklopnu trafostanicu na Rooseveltovu trgu.⁴⁶ Neostilska je građevina danas dijelom HEP-a Zagreb i nalazi se izvan funkcije. Susjedna joj je ostakljena trafostanica Lavoslava Horvata iz 1957. godine naknadno uklonjena.⁴⁷

Transformatorska stanica na Rooseveltovu trgu, 2010. godine (Fototeka GZZSKP-a)
Substation on Roosevelt Square, 2010 (Photo archives of GZZSKP)

44 *** (1967): Juraj Denzler. Katalog izložbe arhitektonskih ostvarenja i projekata prof. Jurja Denzlera u Kabinetu grafike Jugoslavenske akademije u Zagrebu: bb, Zagreb i Jakšić, N. i Karač, Z. (2009): nav. dj.: 243-250.

45 Jakšić, N. i Karač, Z. (2009): nav. dj.: 243 – 250.

46 Jakšić, N. i Karač, Z. (2009) nav. dj.: 245.

47 Paladino, Z. (2011.): *Lavoslav Horvat: Arhitektonsko djelo 1922. - 1977.* (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, neobjavljeni doktorski rad): 185-186, 681-682, Zagreb.

BUDUĆNOST ZAŠTITE INDUSTRIJSKE BAŠTINE

Namjena i posebni uvjeti zaštite za obnovu i uređenje svih, pa i industrijskih građevina, utvrđuju se na temelju Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, na zahtjev vlasnika u postupku izdavanja propisanog odobrenja, a, sukladno zaštitnim mjerama, koje su utvrđene za predmetna kulturna dobra. Polazeći od konzervatorskog načela očuvanja povijesnog identiteta prostora konzervatorske preporuke su da se u okviru planiranih transformacija prostora i novih izgradnji predvidi mogućnost očuvanja prostorno i oblikovno karakterističnih građevinskih jedinica, odnosno njihovih specifičnih fragmenata, kao povijesnih slojeva gradnje koji dokumentiraju povijesni identitet i prepoznatljivost predmetnih prostora. Industrijska je arheologija značajna stavka takvih povijesnih slojeva i kao takva treba biti i sagledavana. Posebna se pažnja obraća na situacije pri kojima se nakon uklanjanja izgradnje bez spomeničkih obilježja otvara mogućnost za nove gradnje i uređenje prostora. U tim je situacijama potrebno, uzimajući u obzir značenje lokacije kao dijela širega kulturnog dobra, predložiti cjelovita prostorna, sadržajna i oblikovna rješenja kojima bi se artikulirali nedefinirani prostori, a postojeća očuvana industrijska arheologija optimalno uklopila u planirane sadržaje. Trenutačno su u tijeku dvije prenamjene zagrebačke industrijske arheologije. Riječ je o staroj zgradi Tvornice duhana Zagreb, TDZ-a, koja se prenamjenjuje u prostor Hrvatskoga povijesnog muzeja, te o zgradi jahao-nice negdašnje Konjaničke vojarne koja je godinama bila u namjeni skladišnoga prostora Tekstilnog kombinata Zagreb, a danas su u tijeku obnova i uređenje u njezinu novu namjenu.

Nove gradnje ili prenamjene te uređenje prostora treba predvidjeti na način da se uz primjereno uklapanje povijesnih industrijskih građevina koje se zadržavaju stvore kvalitetni prostorni odnosi i visoke ambijentalne vrijednosti.

Potrebno je istaknuti da ovim preglednim člankom nije obrađena cjelokupna vrijedna zagrebačka industrijska arheologija, nego samo dio koji je dosada štićen ili obrađivan zavodskim studijama i konzervatorskim elaboratima. Valorizacija, kategorizacija i zaštita preostale industrijske baštine stoji pred nama kao nastavak kontinuiranoga procesa koji treba odraditi krajnje savjesno kako bismo umanjili dug prema prošlosti koja nas je zadužila vrijednim, do danas još uvijek neprimjereno vrednovanim naslijedom.

Literatura

- Bunijevac, H. (2009.): Valorizacija najstarijih strojeva TŽV-a »Gredelj«, *Željezničar*, (749): 32-33, Zagreb
- Cvitanović, Đ. (1969.): *Arhitekt Kuno Waidmann*, Zagreb
- Despot, M. (1974.): Nekoliko podataka o postanku tvornice duhana u Zagrebu godine 1869, *Iz starog i novog Zagreba (Svezak IV)*: 241-250, Zagreb
- Dobronić, L. (1974.): Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, *Iz starog i novog Zagreba (Svezak IV)*: 225-240, Zagreb
- Dumbović Bilušić, B. (2001.): Strojarnica državne ugarske željeznice u Zagrebu – elementi za stvaranje novog urbanog identita, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu. Grad za 21. stoljeće*: 243-254, Karlovac
- Frese, W. (1932.): Klaonica i stočna tržnica grada Zagreba, *Građevinski vjesnik*, 1 (3): 37-42, Zagreb
- Frese, W. (1932.): Klaonica i stočna tržnica grada Zagreba, *Građevinski vjesnik*, 1 (4): 53-57, Zagreb
- Frese, W. (1933.): Schlacht und Viehhof in Zagreb, *Deutsche Bauzeitung*, 2, Berlin
- Galović, K. (2001.): Industrijska arhitektura za postindustrijsko doba, *Vijenac*, 9 (204-205): 24, Zagreb
- Galović, K. (2001.): Kraljevski povlaštene parni i umjetni mlin, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu. Grad za 21. stoljeće*: 255-276, Karlovac
- Jakšić, N. i Karač, Z. (2009.): Strojarnica i bunar u zagrebačkom Botaničkom vrtu, *Građevinar*, 61 (3): 243-250, Zagreb
- Jukić, T. (1999.): Povijesno-urbanistički razvoj područja Peščenice-sjever u Zagrebu, *Prostor*, 7(1/17): 25-48, Zagreb
- Knežević, S. (1996.): *Zagrebačka zelena potkova*, Zagreb
- Knežević, S. (2003.): *Zagrebu u središtu*, Zagreb
- Laslo, A. (1983.): O arhitekturi nekih industrijskih objekata iz tridesetih godina, *Čovjek i prostor*, 30 (365): 30-31, Zagreb
- Laslo, A. (2007.): Građevna povijest Studentskog centra, *SC prostorna studija*, 29-48, Zagreb.
- Maroević, I. (2001.): Muzealizacija industrijske baštine kao kulturni resurs, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom nasljeđu. Grad za 21. stoljeće*: 75-87, Karlovac
- Paladino, Z. (2011.): *Lavoslav Horvat: Arhitektonsko djelo 1922. - 1977.* (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, neobjavljeni doktorski rad): 199-206, 544-547, Zagreb
- Pandžić, A. (2008.): Hrvatski povijesni muzej, *Informatica museologica*, 39 (1-4): 6-10, Zagreb
- Premierl, T. (1983.): Industrijska arhitektura između dva svjetska rata, *Čovjek i prostor*, 30 (365): 32, Zagreb
- Premierl, T. (1989.): *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata. Nova tradicija*, Zagreb
- Radović Mahečić, D. (2003.2.): Stjepan Planić 1900. – 1980, *Katalog izložbe u Gliptoteci HAZU*, Zagreb

- Rogić, T. (2001.): Sustav kriterija zaštite i njen značaj, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom naslijeđu. Grad za 21. stoljeće*: 35-47, Karlovac
- Šepić, Lj. (1983.): Pregled industrijske arhitekture u Zagrebu do 1918. godine, *Čovjek i prostor*, 30 (365): 28-29, Zagreb
- Šepić, Lj. (2001.): Industrijsko naslijeđe u Hrvatskoj u

- kontekstu svjetskog industrijskog naslijeđa, *Zbornik radova Prvog hrvatskog simpozija o industrijskom naslijeđu. Grad za 21. stoljeće*: 21-32, Karlovac
- *** (1933.): Iz Zagreba i pokrajine, *Svijet*, 8 (7): 129, Zagreb
- *** (1967.): *Juraj Denzler. Katalog izložbe arhitektonskih ostvarenja i projekata prof. Jurja Denzlera u Kabinetu grafike Jugoslavenske akademije u Zagrebu*, Zagreb

Summary

PROTECTING THE INDUSTRIAL HERITAGE OF ZAGREB THROUGH THE PRODUCTION OF CONSERVATION PLANS BY THE CITY INSTITUTE FOR THE PROTECTION OF CULTURAL AND NATURAL MONUMENTS IN ZAGREB

This study rounds up the topic of a lecture given by Zrinka Paladino, representing the Zagreb City Institute for the Protection of Cultural and Natural Heritage (GZZSKP) during an expert meeting entitled »The Future of Zagreb's Industrial Heritage«, held on 15 April 2010 in the Zagreb City Museum.

Through a detailed chronological account of the production of conservation plans and the protection of Zagreb's industrial heritage, an overview of plans produced for industrial locations in Zagreb during the last decade was presented. At the beginning of this period, among other things, the Institute began working intensively on a plan for valorisation (or revalorisation), categorising and protecting Zagreb's industrial archaeological heritage. Conservation principles and systematised protection were explained, according to which various industrial locations were divided into groups by categories, and according to which they would be subject to varying conservation protection principles. A list was drawn up of all complexes or individual buildings within the protected industrial landscape and registered in the Register of Cultural Property. Also included were individual industrial buildings which display the characteristics of historical building structures, and which are protected as integral parts of the Historical Urban Unit of the City of Zagreb, which is registered in the Registry of Cultural Property of the Republic of Croatia (Reg. no. Z-1525). Conservation valorisation and categorisation, as part of the production

of urban plans in the area of protecting the Historical Urban Unit of the City of Zagreb, particularly the parts which include industrial locations, implies more a detailed elaboration of the valorisation of the industrial complexes concerned, which has also been carried out for industrial landscapes or individual buildings for which there are no detailed plans. This overview also included and established the need for preventive protection activities by the City Institute for the Protection of Cultural and Natural Heritage, in respect of individual industrial plants in Zagreb. Some recent examples of architectural solutions for converting Zagreb's industrial plants (which have also proved acceptable to conservationist schools of thought), carried out in accordance with protection measures laid down for items of cultural heritage, are highlighted in the description of these buildings. A special section comprises a short overview of smaller-dimensioned industrial service buildings, whose configurative and functional parameters provide valuable architectural and urban solutions within the city vista, and which should therefore be preserved in its memory. Depending on the valorisation and categorisation of individual Zagreb industrial locations which were carried out, we divided the system for protecting industrial heritage in this work into three basic groups, which were then divided further into subgroups, depending on whether they were entire complexes or individual buildings, whether free-standing or integrated into larger complexes.

1. Industrial archaeology registered in the Registry of Cultural Property of the Republic of Croatia

1.1. Complexes

- 1.1.1. Industrial landscape – »Paromlin« industrial complex historical unit, Koturaška cesta 1
- 1.1.2. Industrial landscape – former »State Railway Engine Works« complex, Trnjanska 1, 7-11c.
- 1.1.3. Industrial landscape – »City Abattoir and Cattle Market« industrial complex historical unit, Heinzelova 66 and 68
- 1.1.4. Industrial landscape »Borongaj Airport« historical unit, Borongajska
- 1.1.5. »Glyptothèque of the Croatian Academy of Sciences and Arts« complex, Medvedgradska 2
- 1.1.6. »Zagreb Brewery« complex, with the gatekeeper's building, administrative offices, restaurant with beer-garden and water tower, Ilica 224

1.2. Individual buildings

- 1.2.1. Silk factory, Maksimir gardens (Maksimir Park)
- 1.2.2. Zagreb Tobacco Factory, Klaićeva 13
- 1.2.3. Riding School of the former Equestrian Barracks, Gradišćanska 26
- 1.2.4. Production plant building of the former candle factory »Iskra«, Bužanova bb
- 1.2.5. Building of the former »Automatic Dialling Centre and Post Office«, Krapinska 45

2. Industrial archaeology under preventive protection

- 2.1. Engine room (reservoir pump) of the »City Waterworks«, Zagorska 1/Magazinska
- 2.2. Building of the former main production hangers, two-storey section of the office and warehouse building and testing tower, with a glass-walled communication bridge, at the Electric Light-bulb Factory (»TEŽ«), Folnegovićeva 10

3. Industrial archaeology with marks of historical building structure, protected as an integral part of the Historical Urban Unit of the City of Zagreb

3.1. Complexes

- 3.1.1. »Badel« complex, Šubićeva/Martićeva/Derenčinova/Vlaška
- 3.1.2. City Gasworks, Radnička cesta 1
- 3.1.3. Parts of the former »First Croatian Oil Factory« complex, Branimirova 1
- 3.1.4. »Franck« factory, Vodovodna 20

3.2. Individual buildings

- 3.1. »Bothe and Ehrmann« furniture factory, Savska 25
- 3.2. »Penkala« factory, Branimirova 43/Erdödyeva

Starting with the conservation principles of preserving the historical identity of locations, the City Institute for the Protection of Cultural and Natural Heritage has insisted strictly in its efforts and recommendations that the planned transformation of such locations should always take into account the potential for preserving the spatial and configurative characteristics of buildings, i.e. their specific parts, as the historical stratum of construction documenting the historical identity and recognisability of the well-known Zagreb landscape. Interventions aimed at protecting cultural property must be subject to the provisions of the Act on the Protection and Preservation of Cultural Property, and the obligations of creating special conditions and the preceding approval of the City Institute for the Protection of Cultural and Natural Heritage as the competent body. Pursuant to the provisions of the Act on the Protection and Preservation of Cultural Property, and in accordance with the same, measures for the protection and preservation of immovable cultural property, as established by conservation documentation for the municipal urban plans of the City of Zagreb, an inventory and

3.3. Other valuable architectural and urban features in the city vista

- 3.3.1. City waterworks reservoir, Jurjevska
- 3.3.2. City waterworks reservoir, Gornje Prekrižje
- 3.3.3. City waterworks reservoirs, Jabukovac
- 3.3.4. City waterworks reservoir, Laščina
- 3.3.5. Waterworks in the Botanical Gardens
- 3.3.6. Buildings of the distribution substation, Roosevelt Square

valorisation of existing building structures are being implemented. Through analysis of the historical and spatial development of locations and existing building structures, the permissible, recommended interventions are confirmed. The basic principle is that the historical identity of the structure should be preserved and the quality of new construction confirmed, while quality and diversity in the architecture and vista of the city should be encouraged as the continuation of urban and building traditions.

It should be emphasised that this article, which is merely an overview, does not deal with the entire corpus of valuable buildings within Zagreb's industrial archaeological heritage, but only the part which has thus far been protected or covered by institutional studies and conservation plans. Valorisation, categorisation and protection of the remaining industrial heritage still remains to be done, as the continuation of an ongoing process, which must be implemented extremely conscientiously, in order for us to begin to repay our debt to the past, which has bequeathed to us a valuable heritage, with which we have not yet dealt fully.